

Mõisakingsepa isikukogemuse lugu Rõngu kirikuraamatus ja muistendikogumikes

Mare Kalda

Teesid: Rõngu kirikuraamatus ajavahemikku 1710–1742 hõlmavate andmete hulgas leiduvad ka mõned muistendid. Andresjärve nimesaamise lugu on ajaloolise jutu-uurimise meetodil analüüsinud Jürgen Beyer. Mälestusi Rannu ja Rõngu kunagiste tuntud aadlisuguvõsade Tödvenite ja Tiesenhausenitega seostatavatest juhtumitest on kirja pandud hilisematesse rahvaluulekogudesse ning teemat on kajastatud Eesti ajakirjanduses 1920. aastatel. Lisaks nimetatutele on kirikuraamatus ühe koguduseliikme, 17. sajandi lõpukümnenditel elanud rootslasest mõisakingsepa Torsten Gröni kannatuslugu. Mees oli noorusel leidnud peidetud varanduse. Aastaid hiljem sundisid varemjuhtunut meenutama kummituslikud naised, kes kingseppa öösel tantsitasid ning vaevasid, mille tagajärjel Grön haigestus ja suri. Enne lahkumist oli ta lubanud jätta kirikule suure rahalise annetuse, kuid tema varandust ei suudetud enam leida.

Kõik jutud avaldati 1764. aastal Riia kultuuri- ja teadusajakirjas *Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen*. Rahvaluulearhiivi ja paari muistendikogumiku toel on võimalik luua ettekujutus lugude edaspidisest saatusest ajas ja uutes oludes, mis on järgneva käsitluse üks uurimisaspektidest. Andresjärve muistend ilmus M. J. Eiseni raamatus *Esivanemate varandus* korduvalt ja läks rahvapärimusse trükiversioonist lähtuval kujul. Tödvenite ja Tiesenhausenite tüli tõlgendusjutt ringles rahvasuus ilma kirjaliku allika olulise mõjuta. Kuigi M. J. Eisen lülitas ka Torsten Gröni kogemusloo 1882. aastal oma muistendiraamatusse (konkreetsust oluliselt vähendades), jättis ta selle edaspidistest kordustrükkidest siiski välja. Lugu vajus unustusse.

Lisaks tekstide saatusele ajas väärib selgitamist Torsten Gröni kogemuse iseloom. Kui tüüpiline see on traditsioonipildis, kui tavapärane on, et inimesed jutustavad üleloomulikust ründest, mis jätab kehale jälgi füüsilisest kokkupuutest (teine uurimisaspekt)? Selgub, et üleloomuliku ründena tõlgendatakse teatud erilisi kogemusi ka 21. sajandil. Folkloristikas interpreteeritakse taolisi isikukogemuse jutte erinevalt, kas kultuuriliselt omandatuna või individuaalse taju mudelite põhjal vormuva uskumuse kompleksse toime avaldusena.

Märksõnad: mikroajalugu, muistendid kirikuraamatus, ajalooline jutu-uurimine, isikukogemuse lood, isikukogemuse tekstualiseerimine

Sissejuhatus

1764. aastal avaldati Riia kultuuriajakirjas *Gelehrte Beyträge zu den Rigi-schen Anzeigen*¹ neli teksti, mis saatesõna väitel olevat pärit Rõngu kirikuraamatust. Üks neist, “Eine andere Geschichte von 1682” kujutab endast õpetlikku isikulugu, mille analüüsile keskendub järgnev kirjatöö. Ülejäänud kolm teksti on klostriaegse Rõngu kirjeldus, kroonikalaadne jätkuslugu ja üks kohamuistend Andresjärve nimesaamise seletusega.

Rõngu kirikuraamatust pärit muistendite detailsem analüüs pole folkloriste eriti inspireerinud. Teadmine nende olemasolust on siiski kuulunud, kuigi marginaalselt, erialasesse koolitusse. Nimelt viitas rahvaluuleprofessor Eduard Laugaste kolmele muistendile seoses Friedrich Bienemanni kogumiku *Livländisches Sagenbuch* tutvustusega krestomaatias *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu* (vt Laugaste 1963: 328).² Just Fr. Bienemanni bibliograafiliste märkuste kaudu (1897: 85, 179–181, 210–213) ongi kergesti leitav muistendite varane trükiversioon Riia saksakeelses kultuuriajakirjas. Alles 2003. aastal otsis Jürgen Beyer (2003: 81–93) Rõngu kirikuraamatud ajalooarhiivist üles ja esitles Andresjärve muistendit analüüsides ajaloolise jutuurimise võimalusi.³ Artikkel on allikakriitilise meetodi täiuslik rakendus. Jürgen Beyer hoiatab õigustatult seletamast varasemate sündmuste jäädvustusi paarsada aastat hilisemate kirjapanekute raamistuses. 17. sajandil juhtunud sündmustest kirjutades tuleks toetuda 17. sajandi allikaile, ühes tekstis ei ilmne vahetu ajalooline järjepidevus, järeldab ta (Beyer 2003: 82–83). J. Beyeri metodoloogilist järjekindlust tunnustades arvan, et võimalus teha tagasivaade 2006. aastal õigustab siiski ka hilisemate tekstide rakendamist uurimisse, et (1) diakrooniliselt kirjeldada seoseid tekstide vahel ja (2) hõlmata intertekstuaalset välja. Ajas tagasivaataja võimuses ei ole tunda olusid, kuhu konkreetne tekst sõnastati esimesi kordi. See-eest aga tunneb ta olusid, kuhu konkreetne või sellele lähedane tekst sõnastati viimati, ja tema kasutuses on mitmeid kunagise teksti korduskirjapanekuid varieeruvais (kultuuri)kontekstides. Kõik kujundatakse lähtuvalt ajast, mil midagi juhtub, millal sellest jutustatakse või millal see üles kirjutatakse, väidab J. Beyer (2003: 83). Tõepoolest, kusjuures mõnest toimumisest jutustatakse ja kirjutatakse aastakümneid hiljem, tõlgendades ja ümber tõlgendades. Teised sündmused-olukorrad seevastu ei paku pikemat jutuainet, kuigi see ei välista näiliselt unustatud jutustuste tagasituleku võimalust uutest oludes.

Lugu, mis järgnevalt vaatluse alla tuleb, on ühe 17. sajandil elanud mõisakingsepa isikukogemuse lugu. Rõngu kirikuraamatusse kirjapanduna jäädvustati mehe juhuslik aardeleid noorpõlves ja kannatused elu lõpul. Mida

suudaks ajalooline jutu-uurimine käesolevas juhtumiuuringus kindlaks teha? Kas taastada juhtunud või väidetavalt juhtunud sündmuse käigu, ehk teisisõnu uurida kunagi kirjapandu tõsiloolisust? Saavutatav tulemus poleks kuigi usaldusväärne, liiga vähe õnnestuks teada saada ühe lihtinimese eluseikade kohta ja hoopis vähe, et kirjutada midagi ühe 17. sajandi mõisakingsepa maailma kohta, nagu Carlo Ginzburg kirjutas ühe möldri maailma kohta (2000). Tähelepanuta ei tohiks jääda teksti “saatus” ajas, st missugustesse uutesse seostesse varasem kirjapanek hiljem asetatakse. Siis õnnestub jälgida, kuidas uutel tekstualiseerimiskordadel (näiteks uustrükkides) eelmist teksti muudetakse ning kas ja kuidas uuesti tekstualiseeritud pala hakkab uutest oludes kõlama. Selles lähenemises on omakorda kaks tasandit. Üks tuleneb tekstisisest informatsioonist, teine aga ajaloolistest taustaandmetest. Tasandid segunevad hilisemate ajastute lugejate silmis, kuivõrd detaile mitmesugustes vanades lugudes hakatakse pidama vanade aegade reaalse elu kajastajaks. Mõisakingsepa kogemuslugu kirjeldades lähtun ajaloolise jutu-uurimise põhimõtetest. Meetodi poolest kujutab artikkel endast juhtumiuuringut. Püüan teadaolevaid andmeid esile tuua allika ja aja kontekstis, samuti võrrelda kirikuraamatusse kirja pandud lugu motiividega hilisemas pärimuspildis. Kuivõrd tähelepanu all on mõned üsna kauge mineviku väikesed sündmused üksikinimese kogemuskirjeldustena, pakub meetodituge mikroajalooline vaateviis, mis lubab süveneda üksiksündmuste tõlgendamisse ja üksikisikute uurimisse. 1970. aastatest peale avardus varasemaga võrreldes tunduvalt ajalooteaduse uurimisobjekt, sest kesksete riiklike sündmuste ajaloo ja poliitilise ajaloo kõrval hakati uurimisväärsaks pidama kirjeldusi n-ö madalatest rahvalikest juhtumitest ja mentaliteedimärkidest (ülevaadet ja täiendavaid viiteid vt Peltonen 1991; Ginzburg 2000: 262–263).

Järgnevalt vaatlen Rõngu mõisa kunagise kingsepa Torsten Gröni lugu kahes plaanis, kõigepealt teadaolevate faktide valgusel ja seejärel pärimuspildi kontekstis. Mõlemal juhul arvestan nii tekstisiseseid väiteid kui ka asjassepuutuvaid fakte, mida on võimalik esile tuua teiste allikate abil. Mõned faktid toetavad jutu sisu, teised üksnes oletusi jutu kohta.

Tekst, daatumid ja isikud

“Eine andere Geschichte von 1682” moodustab koos ajakirjapoolse saatesõna, Rõngu kirikuraamatu saatesõna ja veel kahe looga tervikartikli “Vermischte Sammlungen zur Liefländischen Geschichte”. Esimeseks jutuks oli kirjeldus hämarast minevikust, mil Rõngus tegutses klooster. Teises, jätkusloos “Son-

Foto 1. Rõngu Andresjärvi aastal 2005. Ain Kalda foto.

derbare Begebenheit auf dem Schlosse Ringen” kirjutati 15. sajandi Rannu ja Rõngu mõisnike, Tödvenite ja Tiesenhausenite suhetest. Beyträge vastavas lõigus ei esitatud sündmuste asetleidmise aega. Huvitav on tõsiasi, et kui 1928. aastal koguti Rõngu kihelkonnast ajaloolist traditsiooni, kasutasid kogujad selle mõisnikesuguvõsade loo kirjapanekul allikat, mille pealkiri esitas ka täpse aastaarvu: “Abschrift aus dem Ringenschen Kirchenbuche von 1410: Sonderliche Begebenheiten auf dem Ringenschen Schlosse” (EKLA, f 200, m 12:1, 36/40 (1928)). Nähtavasti oli jutust Rõngu kandis ka kirjalikke versioone. Viimaseks Rõngu kirikuraamatu muistendiks, nagu juba mainitud, on jutt Pikasilla Vooremäest, kaupmees Andresest ja Andresjärvest (“Aus dem Aijakarschen”⁴; vt Beyer 2003: 92–93). Jürgen Beyer juhtis minu tähelepanu Torsten Gröni isikukogemuse loo aastaarvu 1682 (nagu on pealkiri *Beyträge*) problemaatilisusele. Nimelt on arhiivoriginaalis tolle “Teise loo...” juures märgitud aastaarvuks hoopis 1687 (vt EAA 1264-2-4, l 5r), mille väljalugemisel võidi eksida ja pidada numbrit seitse number kaheks.

Saatesõna väljendab *Gelehrte Beyträge* valgustuslikku seisukohta, mille järgi vaevalt et vääriksid tõena võtmist mitmesugused kummalised lood,

mida on nii Liivimaal kui ka mujal jutustatud läbi aegade (Beyträge 1764: 169). Kuigi aastal 1764 on veel eristamata muistend kui žanr ja sõnastamata pikaks ajaks kehtima jäänud muistenditunnus – muistend on uskumiseks esitatud lugu, osutatakse, et kõige veidramaid jutte on võetud tõe pähe ja peetud tegelikult juhtunuks. Saatesõna ilmselt ajaloolasest autori terav pilk hindab endisaegsed preestrid kergeusklikeks inimesteks, kes olid pidanud neid jutte kirikuraamatusse kirjutamise vääriliseks. Kirikuraamatu autoriteet tõenäoliselt suurendas lugude näilist tõesust. Juba Riia kultuuriajakirjas rakendatud teksti kohtlemise viisi saab pidada ilmekaks näiteks varasema teksti uutesse seostesse asetamisest.⁵

19. sajandi viimastel aastakümnetel, mil avaldati hoogsalt muistendiraamatuid, oli kombeks valimikesse importida palasid varasematest trükistest (Tampere 1958: 217). Isikulugu Torsten Gröni saatuses tehti kättesaadavaks 19. sajandi lõpu lugejale: 1882. aastal ilmus noore Matthias Johann Eiseni raamatuke *Esivanemate varandus*, kus leidub muistend “Raha leid” (vt Eisen 1882: 52–54). Sama jutu võttis oma kogumikku ka Harry Jannsen (1888: 137–139), kes valis loo pealkirjaks “Der Schatz des Bösen”. Pealkirja kaudu toodi selgelt esile moraal, aardeleiu ilmne kuratlikkus. Täielikult puuduvad märgid kirjaliku lugemispala hilisemast siirdumisest rahvatraditsiooni.

Rahvaluulekogudes ei ole mingeid andmeid Rõngu möisakingsepast, kes oleks noorpõlves aarde leidnud ja aastaid hiljem pärast vaimu, luupainaja või kodukäija käes vaevlemist hirmsates piinades surnud. Seevastu enamik muid *Esivanemate varanduses* ja teistes M. J. Eiseni rahvaraamatutes ilmunud muistendeid vaatab uurijale vastu paljuvariandiliste tekstikorpuste koosseisus ja demonstreerib ilmekalt trükise (või ümberkirjutuse) ja nn suulise jututraditsiooni integratsiooni. Vaikus arhiivis on seda kõnekam, et sama saatus ei tabanud kaht ülejäänud teksti. Nii Andresjärve muistendist kui ka Tödvenite ja Tiesenhausenite kummalistest suhetest on kirjapanekuid rahvaluulearhiivis ja vihjeid hilisemas ajakirjanduses (nt “Õudsed teated Rõngu kihelkonnast” – Postimees, 23. august 1925, lk 4). Torsten Gröni isikliku kogemuse isiklik lugu unustati. M. J. Eisen jättis – võimalik, et konjunktuuri tunnetades – loo välja ka *Esivanemate varanduse* 2. trükist 1908. aastal.

Käesoleva kirjatööga tuuakse vana lugu taas päevavalgele, jutt omandab jälle võimaluse leida vastukaja. Folkloristlik uurimus asetab Rõngu kirikuraamatust pärit muistendi uude raamistusse, uutesse seostesse. Võrreldes editsiooniga 1764. aasta *Beyträges* asetub artikkel aastal 2006 metateksti positsiooni kui teksti kohta.

Hävimatu Rõngu kirikuraamat

Mitme allika väitel on Rõngu vanemad kirikuraamatud hävinud. Missugune kirikuraamat on hävinud, missugune on hoiul ajaloorhiivis?

1928. aasta Rõngu kihelkonna ajaloolise traditsiooni kogumise aktsiooni materjalide hulgas leiduvad väljakirjutused Torsten Gröni Rõngus-viibimisega samal ajal rajatud Miku-Hanni talu väikekroonikast. Informant Karl Eichvaldi väitel oli täpsemate kronoloogiliste tõendite puudumise põhjuseks asjaolu, et 1840. aasta paiku, õpetaja Arnold Friedrich Christiani ajal, olevat Rõngu vanad kirikuraamatud õnnetumal kombel tules otsa saanud⁶ (EKLA, f 200, m 12: 9/29 < Rõngu khk – Juliette Reinman < Karl Eichvald, 40 a (1928)).

Samas kogus viidatakse, et Rõngu kiriku kroonikat *Chronik des Schlosses der Kirche und Prediges auf Ringen dem dortigen Kirchen Arhiv* hakkas alles 1830. aastatel kirjutama Eduard Philipp Körber (tollal Võnnu pastor). Kirikuraamatute I osa sisaldas koguduseliikmete nimestikku, koguduse sisetulekute ja väljaminekute arvestust ning kirjeldusi sõdadest aastatel 1710–1742 (vt viiteid EKLA, f 200, m 12: 36/40; 47). Mõlemal juhul, nii siis, kui allikas oli füüsiliselt olemas 1840. aastateni, kui ka siis, kui allikas ei hävinud kunagi, sai Eduard Philipp Körber seda tööpoolest kasutada ja ümber kirjutada.

Mingisuguste kirikudokumentide hävingust veel varem, Põhjasõjas, kirjutas Hugo Rebane: Põhjasõja ajal enne Tartu langemist oli kirikuõpetaja Andreas Stahlfoot⁷ viinud kirikulaeka ja kirikuriistad Tartusse varjule, kus need hävisid, muu hulgas ka vanimad kirikuraamatud, milles olnud väga häid teateid minevikust (Rebane 1938: 20).

Ka ajaloolane Friederich Bienemann *jun.* kirjutab muistendiraamatu *Livländisches Sagenbuch* bibliograafilistes märkustes jutukese “Torsten Grön in Ringen” (veel üks pealkirjaversioon) järel, et Rõngu vanem kirikuraamat pole säilinud, vanim kasutada olevatest algab 1743. aastaga (Bienemann 1897: 181).

Tööpoolest: ajakirjas ilmunud väljavõte kirikuraamatust (“Extract aus dem Ringenschen Kirchenbuche”) on dateeritud kuupäevalise täpsusega *sub Producto Pastorat Ringen den 14. Feb. 1725*, mida viitas ka Fr. Bienemann. Võiks arvata, et *Beyträgele* Liivimaa ajaloo kogudest kirjutaja kasutas “Extracti”, kogudusekroonikast eraldatud teksti. Küsimusele, kes järjestas ja kirjutas 14. veebruaril 1725 jutud ümber ning miks ja mille põhjal ta seda tegi, ei oska siinkirjutaja vastata.⁸ 1725. aasta väljavõtte I peatükis teatakse:

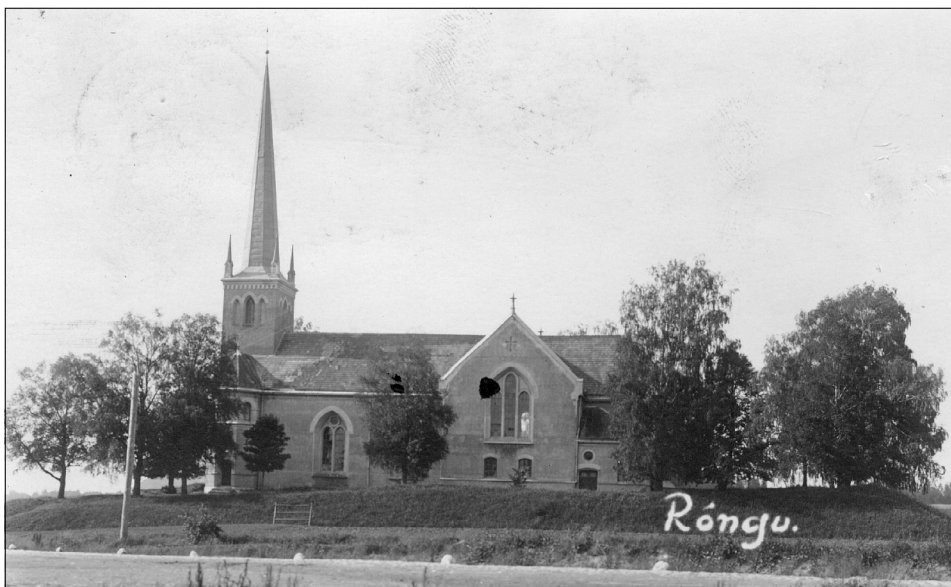

Foto 2. Rõngu Mihkli kirik. Foto 1920. aastatest. EKLA, A-4:1644.

Den Stifter derselben Kirche weiß niemand anzugeben, seitdem das alte Kirchenbuch, welches der Pastor und nachmalige Präpositus Staalfoot eingerichtet, verloren gegangen.

Selle väite kohaselt ei leidnud ametisse asuv õpetaja eest kirikuraamatut ega kirikuriistu. Nagu näha, on iga järgnev kirjutaja asetanud väite kirjade kaotsiminekest mõnevõrra erinevasse valgusse ja nihutanud aega, mil see juhtus, kord varasemaks, kord hilisemaks. Folkloristidele huvi pakkuvad muistendid aga leiduvad Rõngu Mihkli koguduse kirikuraamatutes aastatest 1710–1742 (vt EAA 1264-2-4, l 4–6 ja 10r, 10v). Samas on Andreas Stahlfooti kommentaar, kust ongi nähtavasti pärit hilisemad tsitaadid ürikute hävimisest Põhjasõjas, ja 1684. aastal ametisse asunud A. Stahlfooti selgitus, missuguseid andmeid oli võimalik veel tagasivaatavalt esitada. Täiendus oli dateeritud 12. augustiga 1714.

Dateeringud. Sündmuse aeg ja kirjutuse aeg

Nii tekstisiseses plaanis kui kontekstuaalsetes andmetes sisaldub mitmesuguseid daatumeid, mida on Torsten Gröni lugu uurides võimalik näidata kronoloogilises reas.

- Aasta n 17. sajandi teisel poolel: noor Rootsi käsitöeline Torsten töötab Vilnos ühe meistri juures.⁹ Kõrtsist koju minnes leiab ta peidetud varanduse ja naaseb Rootsi.
- 1625. aastal saab Rõngu ja Aakre mõisate omanikuks aseadmiral Claus Fleming (Rebane 1938: 17).
- 16???. aastal võtab “riiginõunik von Flem(m)ing”¹⁰ (der Herr Reichsrath von Flemming) Torsten Gröni oma teenistusse ja kutsub ta Rõngu mõisakingsepaks. Arvatavasti palgati Grön millalgi pärast 1657. aasta katku ja 1656. aastal alanud järjekordset Vene-Rootsi sõda. Kahjuks pole õnnestunud leida kinnitust sellenimelise käsitöelise viibimise kohta Eestis.¹¹
- 1687. aastal koges Torsten Grön nägemusi ja kannatas füüsiliselt (tugevad valud, halvatus). Tõenäoliselt suri ta samal (või järgmisel) aastal. Surma eel määras ta testamendiga 400 tukatit kirikukella hankimiseks ja 100 taalrit vaestemajale. Ta maeti Rõngu kirikusse kantsli alla. Tema pärandit ei leita.
- 1704. aastal enne Tartu langemist toodi Tartusse varjule Rõngu kiriku dokumente ja esemeid, mis sõjas hävisid (Rebane 1938: 20).
- 14. veebruaril 1725, õpetaja Theophilus Eishleri ametiajal tehti mingitel asjaoludel mingisugustest Rõngu kirikuraamatutest kolme peatükiga väljakirjutus, mis avaldati 39 aastat hiljem, 1764. aastal ajakirjas *Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen*.
- 1830. aastatel koostas Rõngu kiriku kroonika ja jättis neli lugu selle osaks tollane Võnnu pastor Eduard Philipp Körber.
- 1881. aastal ilmus lugu Harry Jannseni rahvajutukogumikus (teine trükk 1888).
- 1882. aastal trükiti sama jutt, seekord eestikeelsena M. J. Eiseni väikevalimikus “Esivanemate varandus”. Ilmselt ongi tegu Jannseni versiooni tõlkega. Hilisematest kordustrükkidest Torsten Grönist enam lugeda ei saa.
- 1897. aastal ilmus Fr. Bienemann *jun.* saksakeelne muistendikogumik, kuhu on võetud tekste mitmesugustest varasematest trükistest, sealhulgas nii M. J. Eiseni kui ka H. Jannseni viidatud raamatutest, kuid ka Fr. R. Kreuzwaldilt.

Kuidas suhtestuvad ülaltoodud dateeringud üksteisega? Kui uskuda väidet 1725. aasta “Extractis”, siis kirjutas jutu “Sonderbare Begebenheit” kirikuraamatusse õpetaja A. Staalfoot, kui korraldati Tödvenitest mahajäänud dokumente (Beyträge 1764: 174), ja nii tuleb välja ka Rõngu kirikuraamatust perioodi 1710–1742 kohta. Andreas Stahlfoot kandis kirikuraamatusse jutustuse koguduseliikme Torsten Gröni läbielamistest. See tähendab, et doku-

menteeriti peaaegu kaasaegne juhtum aastast 1687. Kaheksakümmend kaks aastat hiljem pidas *Gelehrte Beyträge* toimetus võimalikuks küll jutustus kogemusest uuesti avaldada, kuid väljendas oma valgustatud lugejatele mõningaid kahtlusi kirjapandu tõesuse suhtes: “Meie tänases lehes on vähemalt kaks teadet, mille tõesus meie lugejates erilist umbusku äratavad, kuigi need otse kirikuraamatust pärinevad, mis muudel juhtudel kindla õigsuse kinnituse peaks andma” (Beyträge 1764: 169). Missugused kaks teadet teiste hulgas erilist umbusku äratasid, ei märgita.

Juttude järgmisi avaldajaid ei köitnud üksiku kogemuse asetleidmise aasta. Et teada saada, millal Torsten Grön kõike läbi elas, oleks Fr. Bienemanni muistendiraamatu lugeja pidanud olema kursis, millal liikus Rõngus von Flem(m)ing või tema kingsepp Grön. Jutu traditsioonistumisel asendubki algselt konkreetne ajamääratlus ebamäärasega, jutu sisu de- või retemporaliseerub. Harry Jannseni jutuvalikust on välja jäetud nii otsene dateering – aastaarv – kui ka kaudne dateering – kaasaegse riigimehe von Flem(m)ingi nimi. Kes oleks tahtnud teada õpetliku loo sündmuste toimumise aega, oleks pidanud koguma andmeid Torsten Gröni kohta.

Üheks kohatähiseks jutus on Torsten Gröni oletatav haud. *Beyträges* ja Fr. Bienemanni muistendis kirjeldatakse kannataja matmiskohta: *Sein Leichnam liegt in der Ringenschen Kirche unter der Kanzel begraben* (Tema surnukeha on maetud Rõngu kiriku kantsli alla; Beyträge 1764: 176; Bienemann 1897: 181). Jannsen lõpetab isikuloo järgmiselt: *Er selbst aber ward in der Kirche zu Ringen unter der Kanzel bestattet* (Ta ise aga sängitati Rõngu kiriku kantsli alla; Jannsen 1888: 139).

Ka M. J. Eiseni tekstist¹² (vt Eisen 1882: 52) puuduvad nii aastaarv kui ka viide von Flem(m)ingile, kellest on saanud jutu keskel üldsõnaline *Rõngu herra*. Pealiskaudne päring ei toeta väidet kellegi matmisest Rõngu kirikusse. Valga praostkonna kodulehel rõhutatakse: *Rõngu kirikust ei ole leitud epi-taafe, sarkofaage ega hauamärke, isegi mitte tähistatud hauapaiku kiriku ümbruses* (Laas [2005]).

Ka suuremate ümberehitus- ja restaureerimistöode käigus aastatel 1764 ega 1889–1901 pole üldsust informeeritud mingitest haudadest (vt Rebane 1938: 27). Põhjus võib olla ka tõsiasjas, millele osutab Andres Andresen uurimuses kirikust kui institutsioonist Eestis. Nimelt keelati Vene riigivalitsuse korraldusega 28. detsembrist 1772 kirikusse matmine ja mitte ainult et keelati, vaid nõuti kirikutes asunud matusepaikade kinnimüürimist (Andresen 2004: 142; Köpp 1937: 244–247).

Andmeid Torsten Gröni kohta on seni leitud üksnes Rõngu kirikuraamatu väljavõttest. Kas niisugune Rootsi päritolu ametimees on kunagi olnud Rõngu

mõisa teenistuses, pole dokumentaalset lisatõestust leidnud. Tema Rõngus teenimist eelduseks võttes vaatlen nüüd lähemalt lugu, mille peategelane ta on, ja võrdlen seda teadaoleva samasisulise ja sarnase pärimusega.

Torsten Gröni kahest kogemusest ühes loos

Torsten Gröni lugu kui elu oluliste seikade kirjeldus moodustub mitmest komponentloost. Tuuakse andmeid tema selliaastate kohta Vilniuses ja hilisemast tööpakkumisest Liivimaa provintsis. Mõlemas paigas toimus temaga midagi olulist, kusjuures varasem sündmus seostatakse hilisemaga, see omandab uue tähenduse, mõtestatakse ümber moraali kategooriates. Esimene sündmus jutustuses on rahatulukese nägemine ja kulla-hõbeda leidmine ning teine sündmus kannatus, mis noorpõlve õnnelikule leiule hiljem järgnes. Seda ei tule mõista tingimata põhjuse-tagajärje vältimatu seosena, sest Torsten Gröni loo kirjapanija ei too ühtki tsitaati kogejaltpärase ega ole ka ise esitanud järeldust, nagu oleks aardeleid põhjustanud hilisema läbielamise. Pigem väljendatakse siin asjade paratamatut järgnevust, kuid hilisemas kannatusekogemuses tuletatakse aardeleidu siiski meelde. Oluline on, et loo õpetusosa väljendatakse üleloomulike olendite suu läbi, kes ütlevad:

Du sollst an das Geld denken, was du bey Wilda aus dem grossen Sandberge gehoben hast (Sa pead mõtlema rahale, mille sa Vilniuse lähedal suurest liivamäest välja kaevasid; *Beyträge* 1764: 175).

Esimeses, varanduseleidmise jutus ei ilmne ühtki märki halvaendelisest tulevikust, kuigi sellesuunaliselt kujundatud muistendid on olemas. Saatuslik lahendus valele teole järgneb neis peaaegu kohe pärast tegu, inimene haigestub raskelt (jäab pimedaks, halvatuks, läheb hulluks) või sureb (eesti aardemuistendite tüpoloogias tüüp P 316; vt Kalda 2001: 110). Seost väljendatakse muistendis kindlas sõnastuses. Ja teisipidi: muistenditeis, mille lahendusosas selgub aarde kättesaamine, ei pöördu õnn enam õnnetuseks.

Kuid mida öelda piinava kogemuse kohta Rõngu lossis?

Torsten Grön oli selleks ajaks juba mõnda aega Rõngus tegutsenud, kui ta hakkas kuulma vanast lossist trompetihääli ja muid helisid. Ja nüüd:

Er las nochmals seinen Abendsegen, befahl sich Gott, und schlief. Nach einiger Zeit weckt ihn ein Poltern und Krachen auf, daß er glaubte, das ganze Haus wolle einfallen. Er sahe zugleich alle Wände seiner Kammer rund umher mit brennenden Wachslichtern besteckt, und zwey Frauenpersonen vor seinem Bette stehen, darunter die eine roth, die

andre grün gekleidet gewesen. Diese beten ihm ihre Hand, und forderten ihn zum Tanz in den grossen Saal auf. Der Schuster glaubte es wären Hofmädchen, und weil er noch halb im Schlaf war, sagte er zu ihnen: Geht zum Teufel ihr Huren, was ist das für Zeit zu tanzen.¹³ Diese Personen antworteten: Du sollst an das Geld denken, was du bey Wilda aus dem grossen Sandberge gehoben hast; sie giengen hierauf in grossen Saal und schlugen die Thüren [?], daß alles zitterte, worauf auch gleich alle Lichter verlöschten. [---]

Wie er des Morgens erwacht, sahe er sein Lager verändert. Er lag mit der Hälfte des Leibes und zwar mit dem Haupte über einer hohen Schwelle des grossen Saals und die Füße lagen in seiner Kammer. Er empfand sehr grosse Schmerzen, als ob er im Feuer läge; schwoll am ganzen Leihe sehr auf; und hatte zwey Händezeichen an sich, an denen man alle Finger sehen konnte, sehr groß und ganz blau. Diese Zeichen blieben auch nach seinem Tode¹⁴ [---] (Beyträge 1764: 173).

Eesti hilisemate aegade rahvaluulekogudesse pole jõudnud kumbki Torsten Grönist tegelasega lugu, ei kingsepa aardeleid Liivamäest (või liivamäest?) Leedumaal ega tema vaevamine Rõngu mõisas. Ei saa oodata, et *terviklugusid oleks aegade vältel pärandatud kuidagi katkematult ühelt põlvkonnalt teisele*, nagu Jürgen Beyer hoiatab (Beyer 2000: 76), ja isikukogemuse juttude puhul juhtub seda niikuinii harvemini kui kohamuistendite puhul, mis traditsioonis kristalliseeruvad. Siin on tähtis üks teine asi. Torsten Grön koges mingisugust ilmutust (nägemust), mis ei olnud hea ilmutus, ja ilmekas on see, et olendeid ei üritatud kellekski klassifitseerida. Kogeja ilmselt ei määratlenud ründajat ja ka kirjapanija ei liigitanud naisisikuid suvaliselt. 2006. aasta uurija tahaks muidugi määrata, kas Torsten Grön kohtas vaimu või kodukäijat, painajat või kuradi kehastust. Kuid just sedaliiki üldistuste eest hoiatab õigusega David Hufford, kes on seisukohal, et paikapidav uskumusekirjeldus peab leidma heakskiidu selle poolt, kellele ta omistati (Hufford 1995: 58). Uurija ei saa meelevaldselt liigitada uskumusolendit, keda kogeti. Nii ka Torsten Gröni juhtumi puhul. Kuna siin ei saa rakendada järeleküsimist kui lihtsaimat võimalust mingi uskumusekirjelduse paikapidavust kontrollida (Hufford 1995: 58), ei ole õige ükski liigitus, mille järgi Torsten Grönile võisid ilmuda vaimud, kuradid, luupainajad või kodukäijad. 17. sajandi lõpukümnenditel nähti nägemusi, mida mõisteti ortodoksse protestantluse raamides. Ilmuda võisid inglid ja Jeesus ning kurat mitmesugusel kujul (Beyer 2000: 75). Kodukäija tuleb kõne alla kas 17. sajandi lõpust (Beyer 2000: 75) või 18. sajandi algusest (Bennett 1999: 146, 162–172) ja kummitusjuttudeks hakati lugusid liigitama veel hiljem (Beyer 2000: 75). Torsten Gröni

historiograaf ei vihja kuidagi kodukäijale, seega ei tõesta lugu, et 1687. aastal oleks niisugust halba ilmutust peetud kodukäijaks. Kristi Salve sõnul on erisisulised ilmutused traditsiooniga seotud horisontaalsel tasandil, nad vastavad põhijoontes oma aja elavale usule (Salve 2000: 84; sama mõtet memoraatide kohta nt Bennett 1999: 39). Seega saame Torsten Gröni juhtumi kirjapanekust kinnitust, et 17. sajandi lõpukümnenditel oli inimestel sellelaadseid läbielamisi ja kirjapanija (tõenäoliselt õpetaja Stahlfoot) ei kahtlustanud jutustajat valetamises ega väljamõtlemises.

Gillian Bennett on uurinud inimeste vaimukogemusi ja tõdenud, et kuigi ebasõbralikest hirmutavatest üleloomulikest olenditest teatakse, pigem välditakse ebameeldivatest kogemustest jutustamist (Bennett 1999: 41–44). Järeldust toetab eesti traditsioon, sest memoraate üleloomuliku olendi ründest annab arhiivitekstide hulgast otsida. 1931. aastal kirjutas Rudolf Põldmäe üles Roela vaestemaja elaniku meenusloo, kus kogemusest ei jutusta enam vahetu kogeja, vaid tema järeltulija. Tollal 76-aastane Mari Sirts alustas jutustamist aga kindla olendimääratlusega:

Minu esivanemad on saand ise kodukäijad tunda (ERA II 38, 545/8 (44) < Viru-Jaagupi khk).

Muidugi võis mõiste ette öelda intervjuuerija, kuid Mari Sirts nõustus sellega. 1931. aasta informandi jutus on Torsten Gröni looga väga sarnaseid motiive. Erinev on olude ekspositsioon, Viru-Jaagupi variandis antakse mõista, et perekond tuli elama tallu, kus oli seletamatutel asjaoludel surnuid. Varsti algas hoonetes kolistamine, mille põhjust selgitama läinud naistegelane kisti vägivaldselt tantsima (nagu Torsten Gröngi) ja kui ta vabaks pääses, *olid tema käevarred sinised, mamslid hoind kõvasti kätest kinni*. Selle loo tegelane pääses siiski pärast kolm päeva kestnud voodihaigust eluga. Jutu üleskirjutaja hindas materjali kuuluvaks vanasse kihistusse:

Mari Nirgi ja Mari Sirts olid parimad kullaketrajad seni nähtudkuuldud hulgalises kogus. [---] Kolmepäevane intervjuu varahommikust hilisvidevikuni suutis esile manada võimsa muinasaegse tamme tüvest viimaste oksa-peensusteni (ERA II 38, 596/7 < Viru-Jaagupi khk – Rudolf Põldmäe kogumispäevik).

Sellega võiks nõustuda, kui poleks täiesti uusi kogemusi ja jutte sellistest läbielamistest. Kuid näiteks 2005. aasta kevadel juteldi ühes vaimuteemalises internetifoorumis *meie endi elus juhtunud seletamatutest asjadest*. Vestluses osaleja Devon kirjeldas endaga juhtunut, mille sarnasus Torsten Gröni kogemusega on silmatorkav:

Mul on juba lapsepõlvest saadik aeg-ajalt olnud kokkupuuteid mille-gagi, mida mina nimetan vaimudeks. Ma kuulsin seda, mida mitte keegi teine ei kuulnud, nägin kummalisi asju, mida keegi teine meie perest ei näinud, ja kartsin neid meeletult. [---]

*Olen päris sageli olnud sunnitud kolima ning igas paigas, kus olen olnud, on tekkinud miski, mida ainult mina kuulen ja vahel harva ka näen. Tunnen, et see miski pole kunagi olnud heatahtlik. Usun, et tegu on olnud kurjade vaimudega. Siiani arvatakse, et kummitada võib vaid vanas majas, kuid minu elu kõige jubedam elamus oli uues paneelmajas. Oma elamises tundsin ära need piirkonnad, mis olid ohutud, suhteliselt ohutud ning lausa ohtlikud. Lausa ohtlikust piirkonnast pärineb ka mu ainuke füüsiline kokkupuude selle miskiga ning see **jättis mulle sellise jälje sisse ning ka mingiks ajaks märgi kehale**, et väga kaua ei suutnud ma üldse pimedas toas magama jääda, kartsin juba ette õhtut, sõin unerohtu. Mina, kes ma pole usklik, tegin seintele ristimärke, lootes neilt kaitset ööks. [---]*

Mis on minul viga, et ma selliseid asju enda ligi tõmban? Ma ei taha seda. [---] Ma pole selletaolisi asju kunagi uurinud ega tea nendest suurt midagi, kuid tunnen neid lihtsalt kogu oma olemusega. [---] Äkki on minus endas viga, et meelitan ligi midagi kahtlast ja hirmuäratavat? (Devon, naine Kesk-Eestist; vt Tuulepesa 2005¹⁵).

Devon identifitseeris häirijaid kui vaime. Ootuspäraselt leidis ta endale tulise 17-aastase oponendi, kes pidas kirjeldatud vaimse häire tundemärgiks ja arvas, et jäljed ihule tekitas vaimukogeja ise. Edasises diskussioonis oli Devon sunnitud lähemalt kirjeldama märke, mida kokkupuude kurjade vaimudega tekitas:

*Mis aga märki puutub, siis **need olid näpujäljed – tugevalt vajutatud**, palju suurema käega tehtud, kui minu käsi on, ning seisid peal mitu päeva. Suurt proteeskätt mul pole ja tol ajal elasin koos alaealiste lastega. Nii et ka nemad ei saa antud juhtumis osalised olla.*

Dialogis ei jõutudki mingile järeldusele, vestlusse sekkus teisi foorumi-kaaslasi, kes toetasid Devonit. Paari nädala jooksul arutluse hoog rauges.

Gillian Bennett lähtub vaimukogemustele seletuste otsimisel nähtavasti eelkõige kultuurisidususest, kui ta väidab:

Pärast kogejapoolset edasirääkimist hakkavad üleloomulikud läbi-elamised saama kultuuriprotsessi osaks. Kuulajaskonna ootused avaldavad räägitavale mõju ning tulemuseks on, et nii kogemus ise kui

selle verbaalne edastamine jutu vormis alluvad ühiskondlikele ettekirjutustele. Niisiis on need jutud ühtaegu personaalsed ja traditsioonilised. Just varem omandatud hoiakute abil antakse iseenesest tähendusetule juhtumile tähendus ning kohandatakse isiklik kogemus kultuurikeskkonnaga, ühtlasi näitab see, kuidas üldtuntud kontseptsioone kasutatakse isiklike vajaduste rahuldamiseks (Bennett 1999: 39, 45).

Siin peab veel midagi olema, tahaks siinkirjutaja öelda Torsten Gröni juhtumi puhul. Jutu lõpueelne fraas *Der Verstorbene hat in seiner Krankheit sein wunderbares Schicksal an viele Leute erzählt* (Lahkunu olevat haiguse ajal oma kummalisest saatusest paljudele inimestele jutustanud; *Beyträge 1764: 176*) näib toetavat üht folkloristlikku järeldust: isikukogemuse jutud kokkupuutest üleloomulikuga on tõlgendatavad intiimse kogemuse avalikuks narratiiviks kujundamisena (vt Bennett 1999: 45). Kogēja oli oma loo rääkinud, kuid sel polnud nii palju potentsiaali, et peegelduda pikemaajalisse traditsiooni. Isikuloolise pärimuse traditsiooniks saamise võimalikkust läbi edasijutustajate usuliste kogemuste on näidanud (ühe vennastekoguduse liikme ilmutuse käsikirja tutvustades) Kristi Salve, kes osutab nägemuste üleskirjutustele kui omapärasele žanrile ja omistab vähestele vahetutele kirjapanekutele suure tähenduse (Salve 2000: 83–84). Torsten Gröni poolt kogetu ja vististi Andreas Stahlfooti kirjapandu jäi ikkagi konkreetse inimese ühekordse erilise läbielamise looks, ka kordusilmumised paaris trükises ei muutnud juhtumi asendit pärimuspildis. Torsten Grönile ei olnud ükski episood tähendusetu, nagu võib-olla tunduks G. Bennettile. Ka ei rahuldanud ta oma jutustusega *ühtki isiklikku vajadust üldtuntud kontseptsioone kasutades*, kuivõrd tema lugu ei väljendagi üldtuntud kontseptsioone, pigem kogemusi, mida võib ette tulla ja mis nõudsid lahendust. Vaid sellisel üldistuse tasemel, mis tegeleks mõistetega *patt* ja *lunastus*, võiks pidada seda lugu üldtuntud kontseptsioone kajastavaks. Nagu ilmutuste puhul eeldati patukahetsust kohe (Beyer 2000: 77), vajas levendust Torsten Gröni olukord. Tema seisund muutuski kergemaks, kui ta oli teinud testamendi ja pärandanud varanduse kirikule ja vaestemajale. Jutulooikasse tuleb aga nüüd sisse ootamatu käänak: testamenti ei saa täita, sest lahkunu varandust ei õnnestu leida.

Eitamata kultuurimõjusid, pakub teistsuguse selgituse üleloomulikele kogemustele David Hufford. Selliste kogemuste tuuma moodustavad kogemuslikud kategooriad, milles väljendub eriliste tajumodelite toime, kusjuures need tajumodelid ei ole kultuurisidusad (Hufford 1995: 55). Sellega ei mõelda tajupsühholoogialet toetuvat selgitust, mille järgi vaime nähakse (kuuldakse) teatud kohtades ikka ja jälle, sest ollakse valmis neid seal tajuma ja teatud

inimesed lasevad seda endale sisendada (vt Bennett 1999: 44–45). Torsten Grönil ei olnud hoiakut, et rohelistes ja punastes rõivastes naisterahvad (*Frauenpersonen*) hakkavad teda suurde saali tantsima tirima ning ta jääb lamama, keha ülaosa saalis ja alaosa oma toas (ruume jaotaval piiril). Sellist eelsoodumust polnud Devonil, kes eitas huvi vaimuteema vastu, ega ka D. Huffordi *case study* tegelastel, kummitusmajas elaval perekonnal Georgias (Hufford 1995: 63). D. Huffordi lähenemisviis, mis toob esile tajukategooriate ja vormuva uskumuse kompleksse toime, aitab ka minu arvates mõista, kuidas on võimalik, et üksteisega kokku puutumata ja ajas üksteisest sajan-deid eemal olevad inimesed kogevad samasuguseid üleloomulikke elamusi.

Kokkuvõtteks

Kas “Eine andere Geschichte...” komponentlood on traditsioonipildis tüüpilised? Tõenäoliselt küll, niivõrd, kuivõrd seda saab öelda peaaegu 200 aastat hiljem kirja pandud teiste aardeleidudest ja vaimu- või muudest üleloomulikest kogemustest jutustavate muistendite-memoraatide taustal. Sel juhul dokumenteerib kirjapanek 17. sajandi lõpust ühte tekstualiseerimisvõimalust ja on väärtuslikuks allikaks muistendimotiivide diakroonilisel vaatlusel. Kuid vaatluse all olnud isikulugu jääb ühe konkreetse inimese kogemusjutuks, vähemärgatavaks lüliks traditsiooniahelas teiste kogemusjuttude kõrval ja varjus.

Rõngu kirikuraamatu muistendid ei anna vastust Carlo Ginzburgi küsimusele, *kui olulised saavad oma sotsiaalse tasandi piirides oleva üksikisiku ideed ja uskumused üldisemas plaanis olla* (Ginzburg 2000: 18). Torsten Gröni loo puhul polnud ja ei saanudki olla eesmärgiks pretensioonikalt re-integreerida kingseppi üldajalukku, vaid (võttes mõnevõrra lihtsameelselt eelduseks, et selline kingsepp Rõngus kunagi oli ja midagi ebaharilikku läbi elas) tuletada ja loetleda mõningaid tegusid ja arvamusi, mis tollastes oludes realiseerusid, st saada kinnitust, mis teema tuli jutuks ja mida kogeti ning peeti üleskirjutamise vääriliseks. Sel viisil, st võimalusena on ehk adekvaatne kirjeldada tõestisündinud (pisi)asju kauges minevikus.

Kommentaariid

- ¹ Tegu on Riia kuulutuslehe lisaväljaandega, ajakirja ja ajalehe omapärase vaheformaadiga, millest ilmus 26 numbrit aastatel 1761–1767. Taolised kirjandus- ja teadusteemalised lisad olid väga levinud Saksamaa ajakirjanduses ja nähtus leidis vastukaja ka Liivimaal. *Beyträge*t andis välja Johann Gottfried Arndt ning selles kirjutati ajaloost, keele-, usu- ja loodusteadustest ning filosoofiast (Jürjo 2004: 214–215; samas ka viiteid uurimustele ajakirja kohta).
- ² *Beyträge*s on Rõngu kirikuraamatust võetud andmed struktureeritud neljaks peatükiks. Eduard Laugaste eristas nende hulgast kolm muistendit, jättes muistendiks määratlemata ilmselt esimese jutu, Rõngu kloostriaegsete olude kirjelduse, mis kahtlemata esindab ajaloolise traditsiooni kihti pärimuses.
- ³ Suur tänu Jürgen Beyerile, kes innustas mind lähemalt uurima ka teist muistendit Rõngu kirikuraamatus, osutas abi uurimisküsimuste püstitamisel ja andis lahkesti kasutada materjale, mida ta oli kogunud ja läbi töötanud Andresjärve lugu analüüsid.
- ⁴ Ajakirjas 1764 on kohamuistendil vigane pealkiri “Aus dem Ayakaischen”. Aakre mõisa nimi saksa keeles on Ayakar.
- ⁵ Indrek Jürjo nimetab *Gelehrte Beyträge* teadusartiklite autoritena väljaandjat J. G. Arndti, pastor J. Harder(s)it, ajaloolast Fr. K. Gadebuschi ning rektoreid J. G. Lindnerit ja J. Loderit (2004: 214–215). 18. sajandi ajakirjanduses oli kombeks artiklikoostaja nime mitte kirjutada (Jürjo 2004: 241). Seega nõuab Rõngu kirikuraamatute esitleja isik veel väljaselgitamist.
- ⁶ Arnold Friedrich Christiani oli Rõngu kirikuõpetaja 1838–1853 (Ev. Prediger Livlands 1977: 196; Rebane 1938: 38–39, 48). Tulekahjust Hugo Rebase raamatus juttu ei ole.
- ⁷ Hugo Rebane toob oma raamatus Andreas Stahlfooti ametiajaks perioodi 1681–1713 (Rebane 1938: 9, 19). Täpsustatud andmetel oli Stahlfoot (ka Stälfot või Stählfot) Rõngu koguduse pastoriks siiski 1685–1715 (Ev. Prediger Livlands 1977: 437). Tema enda tagasivaatavas kommentaaris aastast 1714 (Stahlfooti märkmeid Rõngu kirikuraamatus, vt EAA 1264-2-4, l 10r) on juttu ametisse asumisega seotud toimingutest aastal 1684.
- ⁸ Hugo Rebase ülevaate järgi (1938: 20) oli 1725 kirikuõpetajaks Theophilus Eichler (ametis 1715–1740), kelle nimi ei ütle meile suurt midagi, kui mitte mainida fakti, et tema esimene naine oli Andreas Stahlfooti tütar (Ev. Prediger Livlands 1977: 216). Eelkäija lese või tütreaga abiellumine oli jätkuvalt kombeks (Kõiv 2006: 206).
- ⁹ Rändamine kuulus Torsten Gröni elukutsega inimeste elustiili. Käsitöölise väljajäppes peeti normaalseks, isegi kohustuslikuks, et tulevane meister tutvus mõne aasta jooksul teiste maade ja paikkondade käsitöölise töövõtete ja oskustega (Tarvel & Piirimäe 1980: 87).
- ¹⁰ See võis olla siiski Lars Fleming (1621–1699), kes, peale selle, et ta oli riiginõunik (*riksråd*), oli ka Tartu maapealik ja juhtis Rootsi väeosa Rootsi-Vene sõjas 1656 Tartu all (vt Biografiskt lexicon 1875: 366–367; Tarvel & Piirimäe 1980: 70–72).
- ¹¹ Arhiiviandmeid Eestis töötanud vabadest maakäsitöölisest uuris üksikasjalikult Jüri Linnus, kes eriaartiklites avaldas väljaselgitatud isikute nimed ja kõik, mis nende kohta oli võimalik teada saada. Torsten Gröni nime nende hulgas ei leidu. Tartumaa käsitöölisest XVII sajandil leidis ta andmeid vaid Torma ja Sangaste kihelkondade kohta. Sellest hoolimata on J. Linnuse käsitlustest huvitav lugeda, et

Eestis oli mõisate teenistuses Soomest, Rootsist ja Saksamaalt tulnud ametimehi, kusjuures nahatöötlejatest enamiku moodustasidki vabad mehed mujalt (vt Linnus 1983, 1984, 1987). Sellesse sotsiaalsesse gruppi kuulus ka Torsten Grön, Uppsala lähedal sündinud mees.

¹² Nagu juba öeldud, jättis M. J. Eisen jutu “kingissepp Grönist” edaspidistest kordustrükkidest hoopis välja.

¹³ Vrd M. J. Eiseni variandiga: Kingissepp oli veel poolunine, tema pidas neid mõisatüdrukuteks ja ütles neile: “Minge põrgu, plikad, kas nüüd kellegi tantsi aeg on.” (Eisen 1882: 53).

¹⁴ M. J. Eisenil: “Homniku üles ärgates leidis ta pea ja ülemise poole keha saalis, jalad aga oma tuas olevat. Kõik keha valutab hirmsaste ja paistetas ülesse. Särgi all ihu peal oli kaks käe märki, kus kõik sõrme asemed näha olivad” (Eisen 1882: 54).

¹⁵ Juurdepääs registreeritud kasutajatele.

Arhiiviallikad

EAA 1264 = Eesti Ajalooarhiiv. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku Rõngu kogudus 1683–1940.

EKLA, f 200 = Eesti Kultuuriloolne Arhiiv, Eesti Kirjanduse Seltsi (1907–1940) ajaloo toimikonna stipendiaatide aruanded (1923–1933).

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu (1927–1944).

Kirjandus

Andresen, Andres 2004. *Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832: Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele*. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus (vt ka <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/dok/2004/b1659650x/Andresen.pdf> – 16. detsember 2006).

Bennett, Gillian 1999. *Alas, Poor Ghost! Traditions of Belief in Story and Discourse*. Logan (Utah): Utah State University Press.

Beyer, Jürgen 2000. Ilmutusjuttude teisenemisest Saksamaal ja Skandinaavia maades aastatel 1350–1700. *Mäetagused: Hüperajakiri* 14, lk 62–82 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr14/beyer.htm> – 16. detsember 2006).

Beyer, Jürgen 2003. Ajalooline jutu-uurimine. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 81–93.

Beyträge 1764 = Vermischte Sammlungen zur Liefländischen Geschichte. *Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen* aufs Jahr 1764. XXII Stück.

Bienemann, Friedrich Gustav jun. (koost) 1897. *Livländisches Sagenbuch*. Reval: Verlag von Franz Kluge.

Biografiskt lexikon 1875 = *Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenska män*. Stockholm: F. & G. Beijers Förlag.

Eisen, Matthias Johann 1882. *Esivanemate varandus: Kohalised Eesti muinasjutud 1*. Eesti Rahva-Biblioteek 15. Tartu: Schnakenburg.

Ev. Prediger Livlands 1977 = *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Begonnen von Paul Baerent. Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission unter Mitarbeit von Erik Amburger und Helmut Speer. Herausgegeben von Martin Ottow und Wilhelm Lenz. Köln, Wien: Böhlau Verlag.

Ginzburg, Carlo 2000. *Juust ja vaglad: Ühe 16. sajandi möldri maailm*. Ajalugu. Sotsiaalteadused. Tallinn: Varrak.

Hufford, David 1995. The Experience-centered Analysis of Belief Stories. A Haunting Example. Abrahams, Roger D. & Evans, Michael Robert & Kelley, Charles Greg & McGuigan, John (toim). *Fields of Folklore: Essays in Honor of Kenneth S. Goldstein*. Bloomington: Trickster Press, lk 55–89.

Jannsen, Harry (tõlk ja komment) 1888. *Märchen und Sagen des estnischen Volkes 2*. Riga: Verlag von A. Kymmell & Leipzig: C. F. Fleischer.

Jürjo, Indrek 2004. *Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819*. Tallinn: Riigiarhiiv.

Kalda, Mare 2001. *Jutud peidetud varandustest: tõsieluteade, muistend, muinasjutt*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumis.

Kõiv, Lea 2006. Johannes Gutsclaff pastorina Urvastes. Kung, Enn (koost). *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil II*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estonia 12 (19). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 200–240.

Kõpp, Juhan 1937. *Laiuse kihelkonna ajalugu*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Laas, Anu [2005]. *[Rõngu kiriku] ajalugu* (<http://www.valgapraostkond.ee/index.php?op=3&path=R%F5ngu%2FAjalugu> - 15. detsember 2006).

Laugaste, Eduard 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu 1: Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Linnus, Jüri 1983. Maakäsitöölised Lõuna-Eestis 17. sajandi esimesel poolel. Linnus, Jüri (toim). *Etnograafiamuuseumi aastaraamat 33*. Tallinn: Valgus, lk 92–103.

Linnus, Jüri 1984. Maakäsitöölised sotsiaalne koosseis Eestis 17. sajandi lõpul. *Etnograafiamuuseumi aastaraamat 34*. Tallinn: Valgus, lk 68–90.

Linnus, Jüri 1987. Maakäsitöölised Eestis XVII sajandi lõpul. Klaassen, Olaf-Mihkel (toim). *Eesti talurahvas XVII-XIX sajandil*. Uurimusi Läänemere maade ajaloost V. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 784. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 92–109.

Peltonen, Matti 1991. Juhtlõngad ja tihe kirjeldus. Mida uut toob mentaliteediajalugu? *Akadeemia* 3, lk 571–587.

Õudsed teated Rõngu kihelkonnast: Millega lõppes rüütelite perekondline komuuna. *Postimees* 226, 23. august 1925, lk 4.

Rebane, Hugo 1938. *Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust*. Rõngu: Rõngu kogudus.

Salve, Kristi 2000. "Oh, kes saab lihakeelega üles rääkida taevased asjad." *Mäetagused: Hüperajakiri* 14, lk 83–88 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr14/ilmutus.htm> – 15. detsember 2006).

Tampere, Herbert 1958. M. J. Eisen ja "Esivanemate varandus". Järelsõna. Eisen; Matthias Johann. *Esivanemate varandus: Muistendid*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 214–231.

Tarvel, Enn & Piirimäe, Helmut 1980. Liivi sõjast Põhjasõjani. Pullat, Raimo (koost). *Tartu ajalugu: Marksistlik üldkäsitlus: Juubelikogumik*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 62–106.

Tuulepesa 2005 (<http://tuulepesa.zzz.ee/> - 10. november 2005).

Summary

A Manor Cobbler's Personal Experience Narrative in the Records of Rõngu Church and in Legend Anthologies

Mare Kalda

Key words: micro-history, legends in church logbooks, historiological narrative research, personal experience narratives, textualisation of personal experience

Next to folklore archives and outside the oral circulation, folklore texts can also be found in quite different narrative sources. In addition to church documents and other information, the church registers of the historical parish of Rõngu from 1710–1742 include some recorded materials which could be categorised as legends and a memorate. One of the texts is a local place legend, a story how Lake Andresjärv (lit. 'Lake of Andres'), a small inland body of water, got its name. Recorded material on the legend of Andresjärv has been analysed using the historical research method by Jürgen Beyer in his article published in 2003. Renditions of incidents associated with the Tödvens and the Tiesenhausens, once renowned families of nobility of Rannu [*Randen* in German] and Rõngu [*Ringen* in German], have been included in more recent folklore collections and the topic has been discussed in the Estonian written press in the 1920s. Furthermore, the church records of Rõngu include the tale of suffering of Torsten Grön, a Swedish manor cobbler, who lived in the late 17th century. In his youth, the man had lived and worked in Lithuania and had come upon a hidden treasure. Years later, after he had settled in Livonia, this past experience was forced upon the cobbler by haunting women who danced and tormented him in the manor hall at nights. As a result, Grön fell ill and died. Before his death he had promised a considerable donation to the local church, but his fortune was nowhere to be found.

All the tales were published in 1764 in the cultural and academic journal *Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen*. The materials held in the Folklore Archives and a few legend anthologies give some idea of the fate of the tales in time and under new circumstances, which is one of the research aspects of the article. The legend of Andresjärvi was published in several editions of M. J. Eisen's book *Esivanemate varandus* ('Forefathers' Treasure') and entered the oral lore in its printed form. The tale of the circumstances surrounding the conflict between the Tödvens and the Tiesenhausens circulated in oral lore without significant influences of a written source. Even though M. J. Eisen included the personal experience narrative of Torsten Grön in his legend anthology in 1882 (with significantly less emphasis on facts), the tale was not included in later editions. And the narrative was eventually forgotten.

In addition to the fate of the narratives in time, the nature of the experience of Torsten Grön, the protagonist of the tale of suffering, requires explication. It remains to be questioned how typical is the tale on the general traditional scene, or how usual it is when people tell about supernatural attacks which leads to actual traces of physical conflict on one's body (the second research aspect)? Evidently, people experiencing things regard particular conditions as a supernatural attack even in the 21st century. In folklore studies, the interpretation of such personal experience narratives diverges: they are interpreted either as culturally acquired narratives or as the expression of the complex influence of beliefs shaped by models of individual perception.